

Mato Kukuljica

Hrvatski državni arhiv
Marulićev trg 21
Zagreb

METODE, MJERE I OTVORENA PITANJA ZAŠTITE FILMSKE GRAĐE

Iskustva Kinoteke Hrvatske na zaštiti nacionalnog filmskog fonda

UDK 930.251:791](497.5)
791.43.025(497.5)

Stručni članak

Primljeno: 15. 1. 1993.

U ovom članku sumirana su 13-godišnja iskustva Kinoteke Hrvatske na zaštiti nacionalnog filmskog fonda, analizirane su metode i mjere zaštite te istodobno ukazano je na otvorena pitanja u zaštiti filmske građe (čuvanje zapaljive filmske vrpce, prebacivanje starih formata 9,5 mm i 8 m standard na profesionalni format 35 mm, problem restauriranja filmske građe i sl.) zajednička za sve europske filmske arhive.

Prikupljeni su svi dostupni podaci što će kasnijim istraživačima olakšati snalaženje u specifičnoj problematici zaštite filmske građe.

Nakon niza inicijativa, posebice koncem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, Kinoteka Hrvatske, kao Nacionalni filmski arhiv, osnovana je tek 1979. godine, a na temelju Zakona o kinematografiji iz 1976. godine. Već 1980. godine započela je preuzimati građu i nakon 12 godina sustavnog djelovanja prikupljeno je 14 milijuna metara filmske građe.

Godine 1981. preuzeta je filmska građa pohranjena u Jugoslavenskoj kinoteci u Beogradu koja se odnosi na razdoblje 1927–1941. te na razdoblje 1945–1953.

I nadalje ostaje neriješeno pitanje vraćanja cca 800.000 metara filmske građe odnesene iz Republike Hrvatske 1957. od strane Saveznog SUP-a, u kojoj je posebno značajna filmska građa koja se odnosi na Republiku Hrvatsku u razdoblju od 1903. do 1945. godine.

Posebno treba istaknuti da Kinoteka Hrvatske zbog neriješenih prostornih uvjeta nije preuzela najveći dio filmske građe pohranjene kod producenata, a koja se odnosi na razdoblje od 1970. do 1990. godine, u količini od cca 8 milijuna metara filmske građe te filmsku građu HTV (16 mm vrpca) u dužini od 9 milijuna metara, od čega 3,5 milijuna »zrele« arhivske građe.

Po godinama priliv je tekao sljedećim tempom:

– 1980. godine:	921.657 metara,
– 1981. godine:	2.501.983 metra (od čega 1.034.000 metara filmske građe iz Jugoslavenske kinoteke u Beogradu),
– 1982. godine:	1.420.693 metra,
– 1983. godine:	550.384 metra,
– 1984. godine:	771.793 metra,
– 1985. godine:	1.805.279 metara,
– 1986. godine:	977.334 metra (vraćeno HTV 470.000 metara, obavljeno izlučivanje i stanje 507.334 metra),
– 1987. godine:	446.404 metra,
– 1988. godine:	527.227 metara,
– 1989. godine:	801.438 metara,
– 1990. godine:	1.224.925 metara,
– 1991. godine:	1.505.264 metra (izlučeno 659.450 metara, stanje 845.814 metara),
– 1992. godine:	2.447.304 metra (izlučeno 725.708 – stanje 1.721.596 metara)

ukupno: 14.046.627 metara

Treba naglasiti da je sama filmska građa koja je preuzimana nametnula i posebnu metodologiju i postupno uvođenje zasebnih metoda zaštite filmske građe. Tako se kao prvi postavio problem spašavanja zapaljive filmske građe nakon njenog preuzimanja iz Jugoslavenske kinoteke u Beogradu.

1. Spašavanje filmske građe na zapaljivoj filmskoj vrpici (1903–1953)

Nakon cjelovitog sagledavanja i konzultiranja inozemnih iskustava te činjenice da u Republici Hrvatskoj nije postojalo (a nažalost ne postoji ni danas) filmsko spremište za adekvatno čuvanje zapaljive filmske građe, izrađen je stručni elaborat za Sabor Republike Hrvatske i predloženo je prebacivanje

zapaljive filmske građe na nezapaljivu filmsku vrpcu u petogodišnjem razdoblju. To je predviđalo da se u dogovoru s Jadran filmom oformi zasebna tehnološka jedinica koja je zbog sigurnosnih razloga dislocirana izvan laboratorija Jadran filma, ali u njegovoj neposrednoj blizini. Pored preuzete filmske građe na zapaljivoj filmskoj podlozi iz Beograda, Kinoteka Hrvatske je u međuvremenu uspjela otkupiti i putem poklona prikupiti vrlo vrijednu građu od pojedinih imalaca, čime je znatno popunjeno razdoblje između dvadesetih i četrdesetih godina u hrvatskoj kinematografiji.

U proteklih 11 godina ukupno je spašeno 297.151 metar filmske građe na zapaljivoj filmskoj podlozi prebacivanjem na nezapaljivu filmsku vrpcu i to izradom dubl negativa, dubl pozitivna i kopije.

Pregled rada na spašavanju filmske građe na zapaljivoj filmskoj vrpici i prebacivanje na nezapaljivu filmsku vrpcu tekao je po godinama sljedećim ritmom:

- 1981. godina:	8.000 metara,
- 1982. godina:	70.000 metara,
- 1983. godina:	56.369 metara,
- 1984. godina:	56.369 metara,
- 1985. godina:	52.747 metara,
- 1986. godina:	30.000 metara,
- 1987. godina:	2.112 metara,
- 1988. godina:	6.065 metara,
- 1989. godina:	3.693 metra,
- 1990. godina:	5.216 metara,
- 1991. godina:	3.665 metara,
- 1992. godina:	2.915 metara,
ukupno:	297.151 metar

Iz priložene tabele vidljivo je da je u razdoblju od 1982. do 1986. prebačena većina zapaljive filmske građe na nezapaljivu filmsku vrpcu, a nakon toga spašavana je filmska građa na zapaljivoj filmskoj podlozi do koje smo došli putem otkupa, poklona, predajom od strane republičkih institucija ili pronalaženjem građe kod pojedinih imalaca.

Na ovaj način spašene su značajne zbirke filmske građe kao što je na primjer filmska zbirka Škole narodnog zdravlja »Andrija Štampar« koja predstavlja jedinstvenu zbirku u europskim razmjerima dvadesetih i tridesetih godina.

Pored umjetničke vrijednosti i pionirskog rada na animiranom i kratkometražnom igranom filmu, njena velika vrijednost je u dijelu dokumentarne produkcije koja svojom razinom predstavlja ravnopravne dosege s najuglednijim proizvođačima dokumentarnog filma tog vremena. Spašena je u cijelosti i zbirka kratkometražnog i dugometražnog igranog filma nastala u razdoblju od 1946. do 1953. godine.

Kad je riječ o trajnom čuvanju filmske građe na zapaljivoj filmskoj podlozi, to ostaje otvoreno pitanje oko kojeg se mnoge europske zemlje nisu složile i svaka ga rješava u okviru svojih mogućnosti, iskustava, i zasebnih pristupa. Osnovno je pitanje da li čuvati originalne izvorne materijale na zapaljivoj podlozi i nakon prebacivanja na nezapaljivu filmsku vrpcu. Zapadna Njemačka imala je nekoliko gorkih iskustava s teškim posljedicama (eksplozije spremišta i veliki požari) i zabranila je čuvanje zapaljive filmske građe. Bivša DDR je zbog izuzetno velike količine filmske građe na zapaljivoj filmskoj podlozi (preko 30 milijuna metara) prišla jedina u Europi izgradnji zasebnih spremišta koja svojim tehnološkim rješenjima omogućavaju trajno čuvanje zapaljive filmske građe, onemogućavaju njeno oštećivanje odvodnjom dušičnog dioksida jer su procijenili da je nemoguće osigurati tako velika financijska sredstva za prebacivanje čitavog materijala na nezapaljivu filmsku vrpcu.

Međutim, izgradnja posebnih spremišta za čuvanje filmske građe na zapaljivoj podlozi tako je složen i kompleksan zadatak te istodobno financijski skup projekt da niti jedna druga zemlja nije prišla izgradnji takvih zasebnih spremišta već se takva građa nastoji dislocirati i čuvati u osamljenim objektima izvan naselja ili daleko od nekih drugih vrijednih objekata.

S arhivskog i filmološkog stajališta smatramo da je potrebno sačuvati najvrednija ostvarenja kratkometražnog i dokumentarnog filma na zapaljivoj filmskoj vrpici, jer prebacivanjem na nezapaljivu filmsku vrpcu nije moguće dobiti sve slikovne karakteristike originalnih materijala na zapaljivoj filmskoj vrpici (gustoća slike, mekoća i struktura likovne podloge).

Tijekom 1990. i 1991. godine Kinoteka Hrvatske obavila je reviziju filmskog fonda na zapaljivoj filmskoj vrpici i budući da nije nađeno rješenje, a ni financijska sredstva za izgradnju ili adaptaciju posebnog spremišta za trajno čuvanje zapaljive filmske vrpce, određena su najreprezentativnija filmska djela kratkometražnog i dugometražnog igranog filma iz raznih vremenskih razdoblja, koja se pod određenim rizikom i nadalje čuvaju u svom izvornom obliku, dakle na zapaljivoj filmskoj podlozi u neadekvatnom spremištu te nužno s vremenom propadaju.

Ovaj problem trebalo bi inicirati te u suradnji s drugim filmskim arhivima i kinotekama bilo u okviru kulturne suradnje Alpe Adria ili pak preko suradnje srednjoeuropskih filmskih arhiva dogovoriti ili možda čak prići izgradnji zajedničkog spremišta za čuvanje zapaljive filmske građe, jer niti jedna od manjih europskih zemalja nema na zadovoljavajući način riješen ovaj problem.

2. Spašavanje filmske građe na substandardnim formatima (9,5 mm, 8 mm standard i 16 mm preokretni) 1927–1975. godina

U cijelom svijetu je filmska baština, kao dio cjelokupne kulturne baštine, podložna najvećem stupnju uništenja. Prema podacima u pojedinim publikacijama UNESCO-a u svjetskim razmjerima potpuno je izgubljeno preko 60% snimljenih filmskih materijala, posebno iz razdoblja nijemog filma, kao i građe nastale prije drugog svjetskog rata.

Jedan od razloga su mnoge nesreće vezane uz eksplozivne karakteristike zapaljive filmske vrpce, pa su mnoge dragocjene zbirke na taj način uništene, a drugi razlog je u to vrijeme nepostojanje izgrađenog sustava čuvanja i pohranjivanja filmske građe.

Filmska vrpca na substandardnim formatima od njihova pronalaska izrađivana je na nezapaljivoj filmskoj podlozi. Stari filmski formati filmske vrpce (npr. 9,5 mm format) uvedeni su u svjetsku uporabu 1922. a format standard 8 mm 1932. Kod nas ovi su se formati zadržali mnogo duže u uporabi, tako npr. format 9,5 mm do kraja 30-tih godina, a format standard 8 mm do kraja sedamdesetih godina.

U svijetu su ti formati napušteni krajem tridesetih godina. Činjenica je da su ih najviše koristili amateri u svoje osobne svrhe, pa se i najveći dio filmova na tim formatima sačuvao do današnjih dana u privatnim zbirkama.

S druge strane, predratna produkcija igranih filmova u Hrvatskoj gotovo je u cijelosti izgubljena. Upravo zahvaljujući nedostupnosti za širu uporabu sačuvane su dragocjene zbirke filmova na starim formatima (9,5 mm i 8 mm standard) Oktavijana Miletića, dr. Maksimilijana Pasphe, arhitekta Stjepana Planića (1930–1937) koje su omogućile da se popuni ogromna praznina u hrvatskoj filmskoj baštini koja se odnosi na dvadesete i tridesete godine.

Tijekom 1981. godine otkupljena je cjelovita zbirka Oktavijana Miletića na formatu 9,5 mm koja se odnosi na razdoblje od 1927. do 1935. te zbirka dr. Maksimilijana Pasphe (1928–1960) na formatima 9,5 mm i 8 mm standard, a pred Kinoteku Hrvatske postavljen je zadatak kako tu dragocjenu filmsku građu učiniti dostupnom široj kulturnoj javnosti i istraživačima te kako je trajno zaštititi.

Na sreću, uz filmove smo otkupili i projektore 9,5 mm te 8 mm standard, a i putem drugih otkupa stvorena je vrijedna kolekcija projekcijske tehnike upravo za te formate, što omogućuje njihovo prikazivanje. U nekim zemljama i to je problem zbog izgubljene projekcijske tehnike.

Inovacijskim postupkom korištenim po prvi put za potrebe Hrvatske televizije krajem šezdesetih godina, svoje amaterske filmove prebacio je, ali nažalost ne u cijelosti već samo inserte, sam Oktavijan Miletić. U dogovoru s našim poznatim snimateljem Hrvojem Sarićem 1983. nakon niza pokušaja uspjelo se dobiti zadovoljavajuću kvalitetu i odlučili smo se za prebacivanje ovih filmskih zbirki izravno sa 9,5 mm i 8 mm standard na 35 mm vrpce. Uz pomoć profesionalnog formata 35 mm ovi su filmovi prikazani na nizu tribina, kao i u nizu emisija na Hrvatskoj televiziji i tako je omogućena njihova prava valorizacija.

U razdoblju od 1983. do 1991. godine sa starih formata 9,5 mm i 8 mm standard prebačen je na 35 mm vrpce (izrada dubl negativna i kopija) sljedeći broj filmova:

- 1983. godine: 3.101 metar (27 naslova) filmovi O. Miletića i M. Pasphe;
- 1984. godine: 4.404 metra (21 naslov) filmovi O. Miletića, M. Pasphe i oni iz zbirke S. Planića;

– 1985. godine:	4.295 metara (20 naslova) filmovi O. Miletića, M. Paspé i iz zbirke S. Planića; 16 mm 1.063 metra (7 naslova) izbor iz poslijeratnog amaterskog filma;
– 1986. godine:	5.276 metara (21 naslov) filmovi O. Miletića, M. Paspé i iz zbirke S. Planića; 16 mm 1.825 metara (11 naslova) izbor iz amaterskog filma;
– 1987. godine:	4.994 metra (21 naslov) izbor iz amaterskog filma;
– 1988. godine:	1.736 metara (13 naslova) izbor iz amaterskog filma;
– 1989. godine:	1.971 metar (27 naslova) izbor iz amaterskog filma;
– 1990. godine:	1.580 metara (3 naslova) filmovi O. Miletića i M. Paspé; 16 mm 1.702 metra (14 naslova) filmovi L. Ilina;
– 1991. godine:	1.275 metara (9 naslova) filmovi M. Paspé, O. Miletića i razni arhivski materijali
ukupno:	32.322 metra (193 naslova)

Iz gore navedene tabele vidljivo je da je Kinoteka Hrvatske u razdoblju od 1983. do 1991. godine ukupno sa starih formata 9,5 mm i 8 mm standard prebacila na 35 mm vrpcu 193 naslova u dužini od 32.322 metra. Ovi filmovi pokrivaju najvećim dijelom amaterske filmove nastale u razdoblju od 1927. do 1938. a manjim dijelom amaterske filmove iz pedesetih i šezdesetih godina.

Iskustvo na spašavanju neprofesionalnih (amaterskih) filmova na standardnim formatima pokazuju da su godinama sasvim neopravdano tehničari, a posebice povjesničari filma u potpunosti zapostavljali te na neadekvatan način vrednovali neprofesionalni film. Pojedine su kinoteke i filmski arhivi postavljali oštre brane pred neprofesionalni film, jer po njima zadaća je kinoteka i filmskih arhiva briga o profesionalnom filmu. Od početka Kinoteka Hrvatske je u svom pristupu vrednovala sadržaj a ne format, način nastanka ili podlogu na kojoj je određen filmski sadržaj izrađen.

Naime, bez ovakve zbirke filmova na starim formatima (9,5 mm i 8 mm standard) hrvatska kinematografija bila bi nevjerojatno osiromašena. Ostali bismo bez niza izuzetno vrijednih umjetničkih ostvarenja te dokumentarnih zabilješki značajnih posebno za dvadesete i tridesete godine ovog stoljeća. Ostala bi zapravo iz tog vremena kao izuzetno vrijedna jedino zbirka filmova Škole narodnog zdravlja Andrija Štampar.

U sklopu jedinstvenog projekta u europskim razmjerima trebalo bi pristupiti sustavnom istraživanju filmske građe na starim formatima (Beč, Budimpešta, Prag, München), kao i nastaviti naporno istraživanje kod privatnih imalaca.

Na Festivalu nijemog filma u Pordenoneu 1988. godine, hrvatski filmovi prebačeni sa starih formata izazvali su veliku pozornost stručnjaka iz niza europskih zemalja. Ne zaboravimo da je riječ o svjetskoj smotri novopronađenih i obrađenih filmova iz nijemog razdoblja svjetskog filma.

Pored potrebe za cjelovitom revalorizacijom ovih filmova, zajedničkim radom i unapređivanjem novih tehničkih rješenja i mogućnosti prebacivanja filmova sa starih formata na nove nosače i standardizirane formate omogućila bi se njihova kvalitetnija prezentacija, kao i međusobno upoznavanje te istraživanje u jedinstvenom europskom projektu. Činjenica je da kod izravnog prebacivanja projekcijom na negativ u kameri preko odgovarajućih leća i to postupkom kvadrat po kvadrat, zbog starosti originalne filmske vrpce na 9,5 mm ili 8 mm standard, oštećenja slike i perforacije teško je dobiti dovoljno oštru i kvalitetnu sliku.

Zanimljivo je da su se naši filmovi u to vrijeme prikazivali na smotrama širom Europe (1931–1937) od Pariza, Amsterdama, Budimpešte, Berlina, Barcelone i drugih značajnih europskih kulturnih centara. Postoje u Kinoteci priznanja filmovima Miletića i Paspé potpisana od oca filma Louisa Lumiera, kao predsjednika žirija u nizu smotri amaterskog filma.

3. Izrada dubl pozitivna (ili inter pozitivna) u svrhu zaštite originalnih izvornih materijala (1953–1970)

a) *Zaštita nacionalnog filmskog fonda*

Kad je riječ o stanju filmskog fonda u našoj Republici, zapravo su trajno i adekvatno zaštićeni oni filmski materijali koji su bili na zapaljivoj filmskoj vrpci, jer su postupkom prebacivanja na nezapaljivu filmsku vrpcu izrađeni novi izvorni materijali (dubl negativ, dubl pozitiv i kopije). Riječ je o građi koja obuhvaća razdoblje od 1903. do 1953. godine.

Svi kratkometražni i dugometražni filmovi nastali nakon 1953. godine, čak i novoproducirani filmovi nalaze se u opasnosti od oštećenja originalnih izvornih materijala budući da producenti, radi uštede nisu izrađivali tzv. »pre print materials«, međumaterijale za komercijalno iskorišćivanje. Posebno je zabrinjavajuća situacija zbog pretjerane eksploatacije animiranih filmova te ostalih kratkometražnih filmova, posebno dokumentarnih i to onih naslova koji su nagrađivani u svijetu te su imali određeni komercijalni uspjeh.

Producenti ne vode uopće dokumentaciju o tehničkom stanju pojedinih originalnih izvornih materijala, a također ne postoje ni podaci o međumaterijalima ako su izrađeni za pojedine naslove. Od početka proizvodnje filmova ne poštuju se u svijetu usvojeni standardi o korištenju originalnih izvornih materijala (najviše 10 puta).

Kinoteka Hrvatske odmah od svog osnutka započela je, istodobno s preuzimanjem filmske građe, sustavno pratiti sudbinu svakog pojedinog naslova, u prvoj fazi posebno dugometražnih igranih filmova. Tako je, naprimjer, ustanovljeno da su izgubljeni originalni izvorni materijali dugometražnog igranog filma Kad čuješ zvona Antuna Vrdoljaka, kao i početnih 10 minuta originalnog izvornog materijala dugometražnog igranog filma Kaja ubit ću te, Vatroslava Mimice. Od filma Ritam zločina Zorana Tadića, originalni izvorni materijal poslan je u Beograd, jer je koproducent bio Centar

film iz Beograda. Ne zaboravimo, riječ je o antologijskom djelu hrvatske kinematografije.

Prva dva filma rekonstruirana su i izrađeni su novi izvorni materijali iz niza kopija dok je za film *Ritam zločina* bilo moguće napraviti jedino novi izvorni materijal iz jedine dostupne 16 mm kopije, tj. na 16 mm vrpci.

Godine 1981. zbog teško oštećenih izvornih materijala 18 animiranih filmova iz tzv. »zlatnog radoblja« Zagrebačke škole crtanog filma (do 1961. godine) zbog nemilosrdne komercijalne eksploatacije i nepoštivanja standarda u korištenju originalnih izvornih materijala, Kinoteka Hrvatske izradila je inter pozitive za 9 najugroženijih naslova da bi se barem fiksiralo takvo stanje, s nadom da će se u boljim vremenima naći sredstva za restauraciju ovih filmova u poznatom Centru za restauriranje filmova u Parizu.

Kad je riječ o kratkometražnom filmu, posebice dokumentarnom filmu, koji predstavlja posebnu vrijednost u hrvatskoj kinematografiji, s jednakom pažnjom vodila se briga o spašavanju vrijednih ostvarenja amaterske (neprofesionalne) produkcije, kao i profesionalne produkcije filmova.

Tako su zbog ugroženosti, a u suradnji s Kinosavezom Hrvatske tijekom 1989. godine izrađeni dubl negativni amaterskih filmova i to:

- 1989. – 26 naslova,
- 1990. – 15 naslova.

Tijekom 1991. i 1992. godine izrađeni su dubl negativni za 14 najugroženijih dokumentarnih filmova.

Prema evidenciji Kinoteke Hrvatske za trajno spašavanje najznačajnijih ostvarenja nacionalnog filmskog fonda u slijedećem razdoblju nužno je naći i osigurati sredstva za izradu dubl i inter negativa za 40 dugometražnih igranih filmova, 50 inter negativa za animirane filmove, te 80 dubl negativa i inter negativa za ostale kratkometražne filmove. Ukupan fond dugometražnog igranog filma iznosi 202 naslova, a ukupan fond kratkometražnih filmova iznosi cca 1.850 naslova.

U ovom trenutku to je jedan od prioritarnih zadataka u zaštiti nacionalnog filmskog fonda i zbog činjenice što jedino Republika Hrvatska, od preostalih republika iz bivše Jugoslavije, i pored preporuka u raznim dokumentima UNESCO-a nije u svom zakonodavstvu regulirala obvezu proizvođača filmova da nakon prve godine od proizvodnje filma obvezatno moraju predati na trajno čuvanje Kinoteci Hrvatske originalni izvorni materijal upravo zato da bi se kontrolirala njegova uporaba te da bi se on na taj način trajno zaštitio.

Ovaj zadatak usko je povezan s hitnom potrebom osiguranja potrebnih, prema svim svjetskim standardima opremljenih spremišta za potrebe Kinoteke Hrvatske. Prema novom prijedlogu Zakona o arhivskoj djelatnosti, Kinoteka Hrvatske će prerasti u Hrvatski audio-vizualni arhiv, čime se proširuju njeni zadaci na zaštitu i ostale audiovizualne građe, pored filmske građe. Budući da je za pretpostaviti da je stanje filmskog fonda u mnogim manjim europskim zemljama slično, pa se i u tim zemljama s malim tržištem zbog nedostatka financijskih sredstava sve kopije nažalost rade izravno iz originalnih izvornih materijala, trebalo bi u jedinstvenom projektu zaštite europskog

audiovizualnog naslijeđa, na razini Europskog vijeća osmisлити zajedničku akciju na spašavanju originalnih izvornih materijala onih djela koja su po estetskoj, povijesnoj i široj kulturološkoj vrijednosti dio svjetskog naslijeđa.

b) Zaštita fonda animiranih filmova sa Svjetskog festivala animiranog filma (1972–1992)

Zahvaljujući činjenici što je zbog svjetskog ugleda Zagrebačke škole crtanog filma i Zagreb filma, Zagreb dobio tu čast da organizira Svjetski festival animiranih filmova, tijekom proteklih dvadeset godina stvoren je u svjetskim razmjerima izuzetno vrijedan filmski fond koji svjedoči o razvoju svjetske animacije u posljednjih dvadeset godina.

Budući da nije uobičajeno da se organizatorima festivala ostavljaju kopije filmova, ovo je jedini takav fond animiranih filmova u svijetu koji se odnosi na recentnu produkciju.

Zato je Kinoteka Hrvatske izradila detaljan elaborat o stanju svih naslova jer od mnogih postoje samo kopije, a velika je opasnost od njihovog oštećivanja jer su te kopije često tražene od drugih festivala u svijetu. Nažalost, poneke se namjerno više ne vraćaju u Zagreb.

I pored izuzetno velikih troškova u izradbi inter negativna i inter pozitivna, od 1988. godine započelo se sa spašavanjem najugroženijih naslova izradbom inter pozitivna i inter negativna i u skladu s odobrenim sredstvima, zaštita je po godinama provedena u sljedećem opsegu:

– 1988. godine:	8 naslova,
– 1989. godine:	1 naslov,
– 1990. godine:	10 naslova,
– 1991. godine:	8 naslova,
– 1992. godine:	5 naslova

ukupno: 32 naslova

Budući da Republika Hrvatska i njena Zagrebačka škola animiranog filma spadaju u pet-šest svjetski najpriznatijih zemalja u produkciji animiranog filma, ovu akciju spašavanja dijela svjetske kulturne baštine i nadalje treba sustavno provoditi.

c) Zaštita klasičnih djela filmske umjetnosti na 16 mm vrpci (1905–1950)

Sve republike u bivšoj Jugoslaviji nakon 1949. godine i osnivanja Jugoslavenske kinoteke u Beogradu našle su se u istom kolonijalnom položaju kad je riječ o načinu i mogućnosti korištenja stranog ali i svog filma. Posebno korisnici te građe iz Republike Hrvatske morali su plaćati skupa licencna prava za zapravo otetu građu koja je neosporni dio nacionalnog filmskog fonda.

Taj problem sasvim je jasno preciziran i dokumentiran od strane Republike Hrvatske, Slovenije i Bosne i Hercegovine tijekom rasprava o sukcesiji i povratu građe u matične republike. Dakle, kad je riječ o stranom filmskom fondu, on je stvaran dijelom putem uvoza sve do 1980. i dijelom otkupom i razmjenom te sufinanciranjem Jugoslavenske kinoteke u Beogradu (do 1973) od strane svih republika u skladu s njihovim nacionalnim dohotkom. Nakon agresije na Hrvatsku taj fond postaje potpuno nedostupan za korištenje u kinotečnim dvoranama u Zagrebu, Splitu, Rijeci, Osijeku. U istoj situaciji našle su se i druge republike.

Svjesni činjenice da nam je Jugoslavenska kinoteka godinama skupo naplaćivala ono što smo sami kupili i financirali, nametala svoj izbor filmova, tražila plaćanje paušalnog iznosa i postotka od ulaznica, prisiljeni smo da u našoj Republici pokušamo naći vlastiti put za stvaranje osnovnog filmskog fonda klasičnih djela svjetskog filma (cca 500 do 700 djela) koje mora imati svaka zemlja za potrebe širenja filmske kulture, filmskog obrazovanja, dakle za potrebe Akademije dramskih umjetnosti, Filozofskog fakulteta u Zagrebu, drugih sveučilišnih centara, kinotečnih dvorana, tribina i sl.

Zajedničkim dogovorom Kinoteke Hrvatske i Filmoteke 16, koja vodi centralnu dvoranu Kinoteke u Zagrebu, započeo je uvoz klasičnih filmskih djela na 16 mm vrpci s tim da Kinoteka Hrvatske izrađuje dubl negative za trajnu zaštitu uvezenih filmskih kopija.

Ovaj problem je sada (u vrijeme prekida svih odnosa sa Republikom Srbijom) došao do punog izražaja. Kinoteka Hrvatske je jedina, za razliku od filmskih arhiva drugih republika, odmah od svog osnutka (1979. godine) prestala slati kopije stranih filmova u Beograd, pa je tako stvoren fond stranog filma od skoro 900 naslova. Tako je, naprimjer, Ljubljanska Kinoteka tijekom 1992. godine posudila i koristila taj fond jer jednostavno nema što prikazivati svojim studentima Akademije, a ne mogu održati niti repertoar kinotečne dvorane u Ljubljani.

Od 1985. godine, na temelju odobrenih sredstava Kinoteka Hrvatske započela je izrađivati dubl pozitivne najvrednijih klasičnih filmskih djela iz povijesti filmske umjetnosti dvadesetih i tridesetih godina. Po godinama izrađivani su dubl pozitivni u ovom opsegu:

- 1985.	2 naslova,
- 1986.	13 naslova,
- 1987.	18 naslova,
- 1988.	5 naslova,
- 1989.	-
- 1990.	1 naslov,
- 1991.	8 naslova,
- 1992.	4 naslova

ukupno: 51 naslov

Ovu akciju stvaranja vlastitog fonda klasičnih djela filmske umjetnosti morat će djelotvornije potpomoći Ministarstvo prosvjete i kulture, jer bez takvog filmskog fonda nemoguće je izvršiti sve obveze na području filmskog obrazovanja te širenja filmske kulture u Republici Hrvatskoj.

Akcija započeta 1985. godine pokazala je koliko je ona s današnjeg stajališta bila opravdana i potrebna.

4. Izrada trezor kopija najznačajnijih filmskih ostvarenja hrvatske kinematografije u svrhu trajne zaštite filmske baštine (1953–1979)

Kinoteka Hrvatske je 1981. godine, sagledavši sve probleme i metode zaštite pojedinih filmskih naslova, pored prioriternog zadatka spašavanja zapaljive filmske građe, iznalaženja rješenja za prebacivanje i trajno zaštićivanje filmova na starijim formatima 9,5 mm i 8 mm, kao prioritet utvrdila i potrebu izrade trezor kopija najznačajnijih hrvatskih dugometražnih igranih i kratkometražnih, posebice animiranih i dokumentarnih filmova.

Naime, funkcija čuvanja nove nekorištene kopije, tzv. trezor kopije, posebno je naglašena i utvrđena kao obveza filmskih proizvođača u Zakonu o kinematografiji, što je posljedica stajališta Međunarodnog udruženja filmskih arhiva koje je 1970. godine potvrdio i UNESCO svojom posebnom Preporukom na Generalnoj skupštini održanoj iste godine.

Upravo zbog iskustava mnogih drugih zemalja o velikoj opasnosti da se čak i originalni novoproducirani filmovi oštete zbog nepažnje, neadekvatnog čuvanja te pretjeranog korištenja originalnih izvornih materijala, ova obveza ušla je u zakone gotovo svih zemalja. Nažalost, ima primjera da su originalni izvorni materijali radi kopiranja u svrhu prodaje slani čak izvan zemlje što je kažnjivo, a vrlo je precizno formulirano kao stroga zabrana u novom Nacrtu zakona o arhivskoj djelatnosti u Republici Hrvatskoj.

Najnovija činjenica zaista zabrinjava. Naime, došlo je do teških oštećenja i pojave gljivica na originalnim izvornim materijalima produkcije dugometražnih igranih filmova Jadran filma i to dijela produkcije ne starije od deset godina. To ponovno otvara pitanje osiguranja 1.000 m² (Kinoteka Hrvatske raspolaže sa samo 200 m²) adekvatnog spremišnog prostora za potrebe Kinoteke Hrvatske kako bi ona mogla u cijelosti provesti ovu odredbu Zakona o kinematografiji, tj. preuzeti sve originalne izvorne materijale koji su pohranjeni kod producenata u neadekvatnim i vlažnim spremištima.

Od 1981. godine sustavnim radom Kinoteka Hrvatske uspjela je izraditi trezor kopije za 114 naslova dugometražnih igranih filmova, 213 animiranih filmova te 190 dokumentarnih i kratkih igranih filmova.

Po godinama izradba trezor kopija realizirana je u sljedećem opsegu:

Godina	dugometražni igr. film	animirani film	dokumentarni i kr. film
1981.	4	22	–
1982.	11	11	18
1983.	12	–	7
1984.	12	17	8
1985.	10	15	9
1986.	10	19	15
1987.	10	39	23
1988.	10	36	38
1989.	4	25	15
1990.	23	17	31
1991.	6	12	11
1992.	1	–	15
ukupno:	114	213	190

Iz navedene tabele vidljivo je da su za preko 50% ukupnog fonda dugometražnog igranog filma izrađene trezor kopije tako da je ovaj dio nacionalnog filmskog fonda za sada adekvatno zaštićen. Bitnim smanjenjem sufinanciranja zbog teškog stanja tijekom rata znatno je usporena i akcija provođenja mjera zaštite nacionalnog filmskog fonda. Svakako najveći posao ostaje u izradi trezor kopija dokumentarnog filma, jer je tek 10% naslova zaštićeno izradbom trezor kopija.

Posljednjih je godina, zbog nepostojanja posebnog fonda filmskih kopija za prezentaciju hrvatskog filma u inozemstvu, načinjen veliki pritisak da se trezor kopije, kao najkvalitetnije kopije koje postoje u našoj Republici šalju u inozemstvo radi organiziranja raznih tjedana hrvatskog filma širom Europe. Tako je 1989. godine u Trstu, u okviru akcije Alpe Adrija prikazano 12 trezor kopija antologijskih djela hrvatskog filma. Na žalost, tom prilikom je zbog nestručnog rukovanja došlo do teškog oštećivanja svih 12 kopija (iz ocjene »0« prešle su u ocjenu »3«) i postale su neupotrebljive za svoju osnovnu funkciju zamjene originalnog izvornog materijala u slučaju njegovog oštećenja.

Smatramo da bi trebalo izraditi poseban izbor (nacionalnu selekciju) od 30 besprijeckornih kopija dugometražnih igranih, te po 40 kopija dokumentarnih i animiranih filmova prevedenih (podnaslovljenih) na određeni strani jezik u svrhu sustavne prezentacije hrvatskog filma u svijetu. Kinoteka Hrvatske trebala bi preuzeti obvezu čuvanja i nadopunjavanja ovog stalnog filmskog fonda filmskih kopija.

5. Formiranje centra za konzervaciju i restauraciju filmske građe

Zbog svih gore navedenih problema u provođenju mjera zaštite filmske građe, kao i temeljnih zadataka na zaštiti nacionalnog filmskog fonda koje proizlaze iz samog fizičkog stanja filmske građe, činjenice da se građa čuva u neadekvatnim uvjetima kod producenata te da Kinoteka Hrvatske raspolaze sa samo 200 m² kvalitetnog spremišnog prostora i ne može provesti adekvatnu zaštitu nacionalnog filmskog fonda, otvara se i pitanje kvalitetne konzervacije i prije svega restauracije filmske građe.

Laboratoriji Jadran filma i Hrvatske televizije nisu opremljeni, a ne postoje ni stručni kadrovi ni oprema koji bi omogućavali i najosnovnije restauratorske zahvate na oštećenoj filmskoj vrpici.

Činjenica je da je bez nekih osnovnih zahtjeva, a neizbježan i temeljni jest poboljšanje uvjeta čuvanja filmske građe, osiguranjem adekvatnog prostora (klimatizirani prostor prema svjetski usvojenim standardima) za čuvanje originalnih izvornih materijala, trezor kopija i druge filmske građe, filmska građa u našoj Republici prepuštena stalnom propadanju. Alarmantno i ozbiljno upozorenje jest da se to već događa i s najnovijom filmskom građom u Zagreb filmu i Jadran filmu, našim najvećim proizvodnim kućama, zbog vlažnih i neadekvatnih filmskih spremišta.

Laboratorij Jadran filma najavio je mogućnost prestanka rada ovog filmskog laboratorija s crno-bijelim filmom čime će se otvoriti novi ozbiljan problem provođenja svih mjera zaštite filmske vrpce na crno-bijeloj podlozi koja zasigurno čini 70% naše ukupne filmske produkcije. Riječ je o filmskoj građi koja pokriva razdoblje od 1903. pa sve do polovice sedamdesetih godina, iako se crno-bijeli film zadržao u našoj produkciji i kasnijih godina, osobito u produkciji dokumentarnog filma.

Ukoliko se to dogodi, trebat će vrlo brzo reagirati i takvu laboratorijsku jedinicu formirati pri Kinoteci Hrvatske, jer se sva ta građa već sada uglavnom nalazi u Kinoteci Hrvatske i najtemeljitije će se pod paskom ove institucije provoditi sve mjere zaštite, kao i izradba novih potrebnih materijala.

Kad je riječ o formiranju centra za konzervaciju i restauraciju filmske građe, smatramo da bi u novonastalim uvjetima to trebalo zajednički rješavati sa susjednim zemljama Austrijom, Madžarskom, Italijom te Njemačkom, jer one imaju izvanredne tehničke baze pa bi se pored Centra za restauraciju filma u Parizu još jedan takav centar mogao oformiti i za srednjoeuropske zemlje.

6. Potrebna oprema za rad na zaštiti filmske građe

Kad je riječ o opremanju Kinoteke Hrvatske, koja je preuzela cjelovitu brigu o nacionalnom filmskom fondu, osnovnom opremom za obradu i zaštitu filmske građe, rječitio govori podatak da je tek 1988., dakle gotovo 10 godina nakon njena osnivanja, došlo do djelomičnog opremanja najosnovnijom opremom za obradu filmske vrpce (montažni stol 35/16 mm, stol za pregled negativa 35/16 mm). Do tada je Kinoteka Hrvatske radila na otpisa-

nom montažnom stolu koji je dobiven zahvaljujući razumijevanju Hrvatske televizije i njenog Dokumentacijskog centra.

Godine 1990. kupljena je i skromna video oprema koja omogućuje presnimavanje filmske građe izravno s ekrana montažnog stola. To istraživačima olakšava pristup građi tj. navedenu građu mogu temeljitije proučavati uporabom video-rekordera. Kvaliteta tako dobivenih video-kazeta nije svakako za daljnju reprodukciju ali barem služi u obavijesne svrhe i istodobno pomaže da se nepotrebno ne koristi i ne oštećuje skupa filmska vrpca.

Budući da samo Hrvatska televizija ima telekino koje je u pogonu za potrebe televizije 24 sata dnevno, nažalost ne vidimo mogućnost drugačijeg rješenja ovog problema od presnimavanja filmske građe na video. Za adekvatan pregled filmske vrpce i njenu bržu stručnu obradu nedostaju movieole 35 mm i 16 mm, a da i ne govorimo da je u situaciji kad Kinoteka Hrvatske preuzima čitave zbirke filmova (Zagreb film, Adria film, Croatia film, Jadran film, Filmoteka 16 i dr.), dakle filmsku građu koja je čuvana u neadekvatnim uvjetima pa je najčešće zaražena gljivicama, potrebno što prije prići formiranju zasebnog prostora i opreme za čišćenje i konzervaciju filmske vrpce.

Unatoč našeg upornog traženja, sve do danas nije riješeno pitanje pranja filmske vrpce, kao i nabavke ultrasonične čistilice bez koje je nezamisliv rad filmskog arhiva.

To što Kinoteka Hrvatske nema kontrolnu projekciju, tj. mogućnost pregleda filmske građe na svim formatima, problem je koji je usko vezan uz cjelovito rješenje prostora budućeg Hrvatskog audio-vizualnog arhiva.

Umjesto zaključka

Ovaj stručni napis koji pokušava detaljno obraditi problem zaštite filmske građe, analizirati poduzete mjere zaštite hrvatskog nacionalnog filmskog fonda, ukazati na otvorena pitanja i probleme koji često nadilaze mogućnosti rješavanja u našoj zemlji, istodobno postavlja i pitanje zašto u 12 godina postojanja Kinoteke Hrvatske nisu stvoreni osnovni prostorni preduvjeti za adekvatno čuvanje filmske građe i provođenje zakonom utvrđenih mjera zaštite. Vidljivo je da je i pored takvih nepovoljnih uvjeta obavljen izuzetno značajan posao na pronalaženju adekvatnih mjera i metoda zaštite filmske građe.

Podaci koji pokazuju da je spašena sva dostupna građa na zapaljivoj filmskoj vrpci, da su izrađene trezor kopije za preko 50% ukupnog fonda dugometražnog igranog, preko 50% animiranog filma, da je prebačeno preko 80% filmskog fonda na starim formatima, da se sustavno vodi briga o svakom pojedinom naslovu, ukazuju da je orijentacija Kinoteke Hrvatske, prvenstveno na zaštitu filmske građe, dragocjena i stručno opravdana.

Novim Nacrtom zakona o arhivskoj djelatnosti osigurava se adekvatna zaštita originalnih izvornih materijala, a proširivanjem zadataka Kinoteke Hrvatske na brigu o ukupnoj audiovizualnoj građi u budućem Hrvatskom audio-vizualnom arhivu, konceptualno se do kraja dograđuje sustav zaštite audio-vizualne građe u našoj Republici.

Za ostvarenje svih ovih zadataka i još djelotvorniji rad na zaštiti filmske i druge audiovizualne građe, osnovni preduvjet je osiguranje adekvatnog prostora, tješnje povezivanje s pojedinim kinotekama i filmskim arhivima susjednih, posebno srednjoeuropskih zemalja, te osiguranje potrebnih sredstava od nadležnog Ministarstva prosvjete i kulture za sustavno provođenje potrebnih mjera zaštite nacionalnog filmskog fonda.

IZVORI I LITERATURA

1. Herbert Volkmann, Novogradnja Državnog filmskog arhiva DDR (Prilog materijalnom održavanju filmskih snimaka) Archivmitteilungen 1/1968 (interni prijevod u dokumentaciji Kinoteke Hrvatske).
2. Ivo Škrabalo, Između publike i države (Povijest hrvatske kinematografije 1896–1980), Znanje, Zagreb 1984.
3. Portret Oktavijana Miletića i Filmografija filmova, Film, br. 2–3, 1975.
4. Ray Edmondson i Henning Schon, Nitratni ultimatum, UNESCO Glasnik, kolovoz 1984.
5. Boleslaw Matuszewski, Novi istorijski izvor (stvaranje depoa istorijske kinematografije), u: Film i istorija, Institut za film, Beograd 1987.
6. Gorges Sadoul, Kinoteke i fototeke, u: Encyclopédie de la Pléiade, Povijest i njezine metode (u redakciji Charlesa Samarana), Paris (interni prijevod u Kinoteci Hrvatske).
7. Vjekoslav Majcen, Filmski fond Škole narodnog zdravlja »Andrija Štampar« u Kinoteci Hrvatske, Arhivski vjesnik XXX, 1987.
8. Branko Bubenik, Audiovizualna dokumentacija televizije (magistarski rad), Zagreb 1984.
9. Mato Kukuljica, Doseženi rezultati in problemi pri hranjenju in varstvu filmskega gradiva v SR Hrvatski, Ekran, revija za film in televizijo, Ljubljana, br. 1/2, 3/4, 1987.
10. Janez Kos, Fotografsko, filmsko in fonogramsko gradivo ter arhivi, Arhivist 1/2, 1972.
11. Recommendation for the Sefeguarding and Preservation of Moving Images, General Conference of UNESCO, Beograd, listopad 1970.
12. Règlement général concernant le dépôt fiduciaire de copies de films dans les cinemathèques, Fédération Internationale des Associations de Producteurs de Films, Paris 1971.
13. Filmska enciklopedija, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb I i II, 1986, 1989.
14. Izvještaji i programi rada Kinoteke Hrvatske 1979–1992.
15. Dokumentacija Kinoteke Hrvatske 1979–1992.
16. Zakon o kinematografskoj djelatnosti, Narodne novine br. 41, 1980.

17. Zakon o zaštiti arhivske građe i arhivima, Narodne novine br. 25, 1978.
18. Nacrt Zakona o arhivskoj djelatnosti, Arhiv Hrvatske, Zagreb 1992.
19. Konferencija o europskoj sigurnosti i suradnji, Simpozij o kulturnoj baštini, Krakow 1991.
20. Projekt Savjeta za kulturnu suradnju Vijeća Europe Zaštita audiovizualne baštine, 1991.

Summary

METHODS, MEASURES AND OPEN QUESTIONS ON PROTECTION OF FILM ARCHIVES

(Experience of the Croatian Cinemateque on protection of National film fond)

In this article are summarised 13 years of experience of the Croatian Cinemateque on protection of National film fond. All available inflammable film material are saved by copying on uninflammable film track. Especially is emphasised the problem of permanent keeping of original inflammable film materials. The theses of the author are that this problem could be solved by the European (Middle European countries) project by bulding a common archive repository for this purpose.

Special efforts have been made on saving film materials on substandard format (9,5 mm and 8 mm) by transferring this film material on 35 mm film track. With this inovation the most valuable part of the film archives has been saved (between 1927 and 1940). The author's opinion is that this is the problem of the most of European film archives and therefore suggests discovering of a better technical solution, which could be realised as a special European project through help of the Council of Europe Cultural Fund.

Distinguished problem of protecting film heritage in Croatia is lacking of any tehnological conditions for restoration of film archives. The author points to the problem of the especially valuable fond of animated films of so called »Zagreb Film School of Animation«. Some of the best films in this film fond are heavily damaged because of exaggerate commercial exploation.

A very serious problem in protection of National film fond is eliminating of the process of copying black and white film track by the main film laboratory in Croatia. About 70 per cent of the complete National film fond was produced on black and white film track.

In this article all relevant facts about problem on protection of film materials are presented and could be useful for further researchers.